

MÜZİK KURAMCISI VE EFSANEVİ KİŞİLİK OLARAK SAFİYYÜDDİN-İ URMEVÎ

Dr. Fazlı ARSLAN

Etimesgut İstiklal İlköğretim Okulu Ankara
fazli.arслан@hotmail.com

Öz

XIII. yüzyılın meşhur müzik kuramcısı Safiyyüddîn-i Urmevî (ö. 1294), yazdığı *Kitâbu'l-Edvâr* ve *er-Risâletü's-Şerefiyye* adlı iki kitapla on yedi perdeli ses sisteminin temelini atmış, eserleri, sonraki asırlarda, müzik bilginleri tarafından tercüme, şerh edilmiş ve eserlerinden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Müzik yazmalarında Safiyyüddîn iki şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı yazmalarda onun ortaya koyduğu ses sistemi esas alınmış bazılarında ise Safiyyüddîn, efsane bir müzik adamı olarak anlatılmıştır. İkinci kısım eserlerde Safiyyüddîn'in, mûsikînin matematiği ve ses sistemi hakkında yazdıklarından ziyade makam ve usûllerin tariflerine, mûsikî-astroloji ilişkisine, makamların icra vakitlerine, mûsikînin insan renk ve ırklarına göre etkileri gibi konulara yer verilmiştir. Dolayısıyla Safiyyüddîn, bir kuramcı olarak değil de bu eserlerde efsanevi bir kişilik olarak yer almıştır. Çünkü Safiyyüddîn'in yazdığı iki kitapta, bu ikinci özelliğine ilişkin bir işaret bulunmamaktadır. Bu çalışmada, Safiyyüddîn'in, eserlerinde ortaya koyduğu sistemi şerh eden ve onu efsanevi bir kişilik olarak gösteren yazmalar esas alınarak Safiyyüddîn'in bu iki yönü incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler : Safiyyüddîn, müzik teorisi, Kitâbu'l-Edvâr, Şerefiyye, efsane.

SAFĪ AL-DĪN AL-URMAWĪ AS A MUSIC THEORIST AND MYTHICAL PERSONALITY

Abstract

Famous music theorist Safī al-Dīn al-Urmawī (d. 1294) systematized "Old Orient Sound System with 17 Notes" through writing two treatises *Kitāb al-Advār* (*The Book of Musical Modes*) and *al-Risāla al-Sharafīyya fī al-Nisab al-Ta'lifīyya* (*The Sharafian Treatise on Musical Proportions*). And during centuries after him, his works were translated and commented by music theorists and benefited from his works. We meet Safī al-Dīn's two personalities in musical manuscripts. His system was analysed in some manuscripts, and in others Safī al-Dīn was placed as a mythical musician. This second type manuscripts didn't analyse Safī al-Dīn's music theory but explain modes and rhythmic cycles, and also relations with music and astrology and effects of modes on human body and soul. Safī al-Dīn was naturally placed as a mythical figure not music theorist in these works because there is no trace on Safī al-Dīn's mythical personality in his books. In this study these two types of manuscripts were analysed.

Key words : Safī al-Dīn, music theory, Kitāb al-Advār, al-Sharafīyya, myth.

1. Giriş

Yaşadığı zamanın hem müzik teorisini hem de pratiğini iyi bilen, müzik bilimi alanında iki kitap yazan, iki saz mucidi Safiyyüddîn, eski Grek müzik mirasını da selefi Fârâbî ve İbn Sînâ'dan alarak kendi alanında otorite olmayı başarmıştır. Yaşadığı dönemin en büyük müzik teorisyeni olarak kabul edildiğine şüphe yoktur. Kendisinden sonra -özellikle XV. yüzyılda- yazılan birçok müzik yazmasının temel kaynağı olmuş, sistemci ekolün kurucusu olarak kabul edilmiş ve birçok müellif tarafından takip edilmiştir. Kaynaklarda Fârâbî ve İbn Sînâ kadar kendisine yer verilmiştir. Yazdığı iki kitap birçok müellif tarafından kaynak gösterilmiş ve bazı konular tamamen Safiyyüddîn'in ele aldığı gibi ele alınmıştır. Kutbuddîn-i Şîrâzî, Abdülkadir Merâgî, Alîşah b. Hacı Büke, Ladikli Mehmet Çelebi, Fethullah Şîrvânî bu müelliflerden birkaçıdır.

Hubart H. Parry'nin "asla tahayyül edilmemiş en mükemmel ses dizisi", Helmholtz'un "Fisagor usûlü üzerinde esaslı bir ilerleme"¹ diye nitelendirdikleri sistemin sahibi Safiyyüddîn, daha sonraki müzik yazmalarında iki farklı kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Safiyyüddîn Urmevî'nin *Kitâbu'l-Edvâr* ve *er-Risâletü's-Şerefiyye* adlı iki meşhur eserinde ele aldığı konular bazı müzik yazmalarında tekrar edilirken bazılarında ise özellikle ses sistemi ile ilgili konular yer almamış, aksine bu eserlerde masalımsı bir anlatımla Safiyyüddîn, efsanevi bir kişilik olarak yer almıştır. Örneğin, Hızır b. Abdullah, Yusuf b. Nizameddin Kırşehrî, Seydî gibi müellifler bu yönde yazanlardır. Safiyyüddîn hakkında yapılan rivayetler onun *Edvâr* ve *Şerefiyye*'sinde bulunmamaktadır. Safiyyüddîn'in adı geçen iki eserinde bu türden efsanevî anlatıma rastlamamaktayız.

2. Safiyyüddîn ve Müzik Teorisi

Safiyyüddîn'in biyografisi hakkında birçok çalışma vardır. Çalışmanın sınırını dikkate alarak bu konuya kısaca yer vermek istiyoruz: Tam ismi Safiyyüddîn Abdülmümin b. Yûsuf b. Fâhîr el-Urmevî² olan müellif, 613/1216 yılında Urûmiye'de doğmuş, çocuk yaşta Bağdat'a gidinceye kadar³ Urûmiye'de yaşamıştır. Bağdat'ta Mustansiriyye Medresesinde iyi bir eğitim almış, edebiyat, riyâziyât,

¹ Henry George Farmer, "Safiy-ed-din", *İA*, İstanbul, 1967, X, 64; Farmer, "Music", *The Legacy of Islam*, Oxford University Press, 1931, s. 368.

² İbnu't-Tıktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabatabâî, (ö. 709h.) *Kitâbu'l-Fahri fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Mısır, 1317, s. 298; el-Kutubî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, (ö. 764h.) *Fevâtu'l-Vefeyât*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), Mısır, 1951, II, 39; İbnu Fadlillah el-Umerî (ö. 749h.), *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, Frankfurt, 1998, X, 309; Nâcî Marûf, *Târîhu Ulemâi'l-Mustansiriyye*, Kâhire (t.y.) I, 166.

³ Bağdat'a, Mustansiriyye Medresesi'nin kuruluşundan (631/1233) sonra gittiği söylene de (Adil el-Bekrî, *Safiyyüddîn el-Urmevî, Müceddidü'l-Mûsika'l-Abbâsiyeti*, Bağdat, 1978, s. 33.) Safiyyüddîn'in, İzzu'l-Erbil'ye, kendisi hakkında verdiği bilgilerden çocuk yaşta (sabî) Bağdat'a gittiğini öğreniyoruz. Bkz. el-Kutubî, II, 39; Nâcî Marûf, I, 166.

Arap dili, târih, hat, münâzara ve münâkaşa ve fıkıh ilimlerini tahsil etmiştir.⁴ Fizik ve matematik ilimlerini de Halife Musta'sım'ın Yahûdî olan kâtibinden öğrendiği şeklinde bilgiler aktarılsa da⁵ Safiyyüddîn'in çağdaşı ve ünlü matematikçi Nasîruddîn et-Tûsî'yi unutmamak gerekir.⁶ Nitekim Safiyyüddîn, *Kitâbu'l-Edvâr*'ı henüz yirmi yaşlarında iken Nasîruddîn et-Tûsî'nin tavsiyesi üzerine Musta'sım'ın kütüphanesinde çalışırken yazmıştır.⁷ Bu bilgi, aralarındaki yakınlığı göstermeye kafidir.

Safiyyüddîn, daha sonra saraya intisab etmiş ve halife Musta'sım, Abbâsî ve Moğol devlet adamlarının yanında önemli bir mevkiye sahip olmuştur.⁸ Hilâfet Musta'sım'a geçince (640/1242) Musta'sım, Revâk-ı Azîz'de karşılıklı iki kütüphane⁹ inşa ettirmiş ve istediği kitabı istinsah etmeleri için iki kâtibe görev verilmesini emretmiştir. Bu iş için zamanın en iyi iki ismi olan Şeyh Zekiyyüddîn¹⁰ ve Safiyyüddîn görevlendirilmiştir.¹¹ İbnu't-Tıktakâ'daki Safiyyüddîn'in ifadelerine bakılırsa Musta'sım hilafetinin son günlerinde yeni bir kütüphane tanzim etmiş ve en seçkin kitapları orada toplamış, kütüphanenin anahtarlarını da Safiyyüddîn'e teslim etmiş ve istediği kitapları istinsah ettirmiştir.¹²

Hülâgû'nun Bağdat'ı işgalinden (656/1258) sonra Safiyyüddîn onun hizmetine girmiş ve daha çok maaş almaya ve lütuflar görmeye başlamıştır. Daha sonra Alâuddîn Atâ Melik el-Cüveynî (ö. 681/1282) ve kardeşi Şemsüddîn el-Cüveynî'nin (ö. 683/1284) hizmetine devam etmiş ve bu devrede divân-ı inşa¹³ katipliğine getirilmiş, kendisine nedimlik rütbesi verilmiştir. Şemsüddîn el-Cüveynî'nin oğulları Bahâuddîn Muhammed (ö. 678/1279) ve Şerefiyye'yi kendisine ithaf ettiği Şerefüddîn Hârûn'un (ö. 685/1286) eğitimi ile ilgilenmiştir.¹⁴

⁴ el-Kutubî, II, 39; es-Safedî, Şihâbüddîn Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Beyrut 1993. cüz. XIX, s. 242-243; Abbas el-Azzâvî, *Târihu'l-İrâk*, Bağdat 1935, I, (Hükûmetu'l-Moğol) s. 362.

⁵ el-Umerî, X, 309; Abbâs el-Azzâvî, *el-Mûsikâ'l-İrâkiyye fi'l-Ahd'l-Moğol ve't-Türkmân*, Bağdat 1951, s. 26.

⁶ Nasîruddîn et-Tûsî'nin mûsikî risâlesi tarafımızdan yapılan bir çalışma ile tercüme ve analiz edilmiştir. Bkz. Fazlı Arslan, "Tûsî ve Mûsikî Risâlesi", *Dinî Araştırmalar*, sayı. 26, Ankara 2006.

⁷ Nâcî Marûf, I, 168; E. Neubauer, "Saff al-Dîn, *El*, X, 806; Uygun, Nuri, *Safiyyüddîn Abdülmümin el-Urmevî ve Kitâbu'l-Edvâr'ı*, Kubbealtı, İstanbul 1999, s. 34; Ayrıca bkz. İbnu'l-Fuvatî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed, (ö. 723h.) *Telhîsu Mecmai'l-Âdâb fi Mucemi'l-Elkâb*, (Thk. Mustafa Cevad), Dimeşk, 1965, IV. cüz, III. Kısım, s. 556.

⁸ el-Kutubî, II, 39-40; Nâcî Marûf, I, 166.

⁹ es-Safedî, XIX, 242-243.

¹⁰ Zekiyyüddîn Abdullah b. Habîb hat üstadlarındandır. 683 h. de vefat etmiştir. Bkz. el-Azzâvî, *el-Mûsikâl-İrâkiyye*, s. 24; Nâcî Marûf, I, 166.

¹¹ el-Kutubî, II, 39, es-Safedî, XIX, 242-243.

¹² İbnu't-Tıktakâ, s. 297-298.

¹³ Divân-ı inşa için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984, s. 8-9.

¹⁴ Hondmir Herâtî, *Habîbu's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, Türk Tarih Kurumu Yazmaları, No:Y/538, v. 50b; el-Kutubî, II, 40; es-Safedî, XIX, 243; Farmer, "Safiy-ed-din", *İA*, İstanbul, 1967, X, 63.

Alâuddîn Atâ Melik ölüp kardeşi Şemsuddîn de öldürülünce saadeti yok olmuş, maddi durumu kötüleşmiştir. Mecdüddîn Ğulam b. Sabbâĝ'a olan 300 dinarlık borç yüzünden hapse girmiş ve 693/1294 yılında hapiste vefat etmiştir.¹⁵

Safiyüddîn, müzik nazariyatı ile ilgili olarak iki eser yazmıştır. Bunlardan ilki, *Kitâbu'l-Edvâr fî Marifeti'n-Naĝam ve'l-Evtâr*, ikincisi *er-Risâletü's-Şerefiyye fî'n-Nisebi't-Te'lîfiyye*'dir. Safiyüddîn, 15 fasıl olarak yazdığı *Edvâr*'da sırasıyla şu konulardan bahsetmektedir: I. Naĝmelerin tarifi, tizlik ve pestliĝin açıklanması II. Desâtinin kısımları III. Aralıklar ve oranları IV. Uyumsuzluk sebepleri V. Mülâim te'lif VI. Devirler ve oranları VII. İki telin hükmü VIII. Ud tellerinin düzeni IX. Meşhur devirler X. Devirlerin naĝmelerinin ortak sesleri XI. Devirlerin tabakaları XII. Udda alışılmamış akortlar XIII. İkâ' devirleri XIV. Naĝmelerin etkileri XV. Uygulamaya giriş.¹⁶

Şerefiyye'de yer alan konular ise, aşağıdaki gibidir. *Şerefiyye* beş makâleden oluşmaktadır. Bu beş makâlede ele alınan konular şöyledir:

Birinci Makâle: Sesin oluşumu, duyulması, dağılımı, tizlik ve pestlik sebepleri, sesin, nefesli ve telli sazlarda oluşumu ve nitelikleri.

İkinci Makâle: Sayıların birbirlerine oranları, bu oranların isimleri, uyumlu (mülâyim) ve uyumsuz (mütenâfir) aralıklar, aralıkların uyumlu oluş sırasına göre tasnifi.

Üçüncü Makâle: İkinci makâlede tertip edilen aralıkların birbirleri ile toplanması ve çıkarılması, orta (vustâ) aralıklardan cinslerin (dörtlü ve beşliler) tertibi, isimleri ve bunların uyumlu ve uyumsuzları.

Dördüncü Makâle: Büyük aralık tabakaları içerisinde cinslerin tertibi, tertip edilen cinslerin oranları ve sayıları, dörtlü ve beşlilerle bir ve iki oktavlık dizilerin oluşturulması, ud sazının akordu, ud üzerindeki perdeler ve oranları, dörtlü ve beşlilerle makamların tasnifi, isimleri ve perdelerinin cetvellerle gösterilmesi, farklı akortlarla icra ve intikal (notalar arasında geçiş) konusu.

Beşinci Makâle: İkâ' ve devirlerinin oranları ve beste yapım bilgileri.¹⁷

Safiyüddîn birçok müzik yazmasında görülen, astrolojik tariflere, mûsikî-tedavi, mûsikî-gök cisimleri ilişkisine, sayıların kutsallığı gibi konulara *Edvâr ve Şerefiyye*'de yer vermemiştir.

Safiyüddîn'in eserlerinin içeriğine bakıldığında, diğer müzik yazmalarının onun hakkında naklettikleri bilgilerin doğruluğunu değerlendirebilme imkânı bulunmaktadır.

¹⁵ es-Safedî, XIX, 243; Nâcî Marûf, I, 167; Safiyüddîn, *Kitâbu'l-Edvâr*, (Thk. Hâşim Muhammed er-Recep), Bağdat, 1980, s. 9.

¹⁶ Safiyüddîn Abdülmümin el-Urmevî, *Kitâbu'l-Edvâr*, Yale University, The Beineke Rare Book and Manuscript Library, Nr. S. 73. vr. 1b-2b.

3. Müzik Kuramcısı Safiyyüddîn

Safiyyüddîn'in yazdığı iki kitabın etkileri hangi müzik yazmasında nasıl tebarüz etmektedir? Önce onun müzik teorisini ele alan ve yazdığı eserlerdeki metodu takip eden yazarları ve eserleri incelenebilir.

Alişah b. Hacı Büke (ö. 1500), nağmeyi tanımlayarak başladığı *Mukaddimetü'l-Usûl* adlı kitabında aralıklar ve oranları, tel üzerinde aralıkların tespiti, uyum-uyumsuzluk konusu, dörtlü ve beşliler, makam dizileri, dizilerdeki ortak sesler, nağmelerde intikal, sazlarla ilgili bilgiler, mûsikînin icra saatleri ve ikâ' konulara yer vermiştir. Eserinde Safiyyüddîn'e "*Edvâr sahibi*" olarak sık sık göndermeler yapmış ve "*Risâle-i Edvâr müellifinin rivayetine ters düşmemek kaydıyla...*" ve "*Risâle-i Edvâr'daki bölüm başlıklarına riayet edilince...*"¹⁸ ifadeleriyle onun gösterdiği yolda saygıyla yürümeyi kendisi için adeta bir görev saymıştır. Bir başka ifadesinde; "*Edvâr müellifinin ölümünden sonra mûsikî üstadları Risâle-i Edvârın düzenini benimsemek istediler...Biz risâlemizde Edvâr sahibinin düzenini benimsedik.*"¹⁹ diyerek kendisi gibi diğer birçok müellifin de Safiyyüddîn'in yolundan gittiğini belirtmiştir. Safiyyüddîn'in isminin çok kez anıldığı kitaptan birkaç örnek şöyledir: "*Risâle-i Edvâr'ın sahibi, 133 yerine 84 daire kabul etmiştir. Biz de bu Risâlede aynı yolu seçtik. Birinci tertipte 84 daireyi daha sonra da 133 daireyi notalarıyla (perdeleriyle) birlikte aşağıdaki cetvellerde göstermiş bulunuyoruz.*"²⁰ Alişah, ikâ' bölümünde yeni bulduğu bir usûlü zikrederken, aşırı tevazu ifadeleri ile, adeta mûsikî ustalarından mahcup bir şekilde ve sanki Safiyyüddîn'e karşı bir kusur işlemiş olmamak için onun adını bu usûle vermiştir. Alişah şöyle diyor: "*Ben aciz kulunuz, mûsikî ustalarının eserlerini araştırırken yedi zaman üzerinden dönen ve Safiyyüddîn'in bulunduğu yarısı olan bir usûl buldum. Bunun adı da Nısf-ı Safiy'dir.*"²¹

Alişah, eserinde yukarıda belirttiğimiz konularda büyük ölçüde Safiyyüddîn'i takip etmiştir. Safiyyüddîn'den farklı olarak kendi zamanına gelinceye kadar ortaya çıkan makam dizileri, mûsikînin icra saatleri ve sazlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Safiyyüddîn'in müzik teorisi ile ilgili olarak yazdıklarına, eserinde yer veren ve sık sık ona gönderme yapan yazarlardan birisi de **Ladikli Mehmet Çelebi**'dir (ö. 1494). Ladikli *er-Risâletü'l-Fethiyye*'sini bir mukaddime ve iki bölüm olarak tasnif etmiştir. Mukaddimedede mûsikînin tanımı, menşei, sesin fiziksel özellikleri, aralık ve oran konularını, büyük ölçüde Safiyyüddîn'den yararlanarak işlemiştir.²² Safiyyüddîn'in ismini çok anmasa da ifadeleri, Safiyyüddîn'in

¹⁸ Ahmet Çakır, *Alişah b. Hacı Büke'nin Mukaddimetü'l-Usûl Adlı Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 23.

¹⁹ Çakır, s. 35.

²⁰ Çakır, s. 69.

²¹ Çakır, s. 99.

²² Muhammed b. Abdülhamid el-Lâdikî, *er-Risâletü'l-Fethiyye*, İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı, K. 23, vr. 8b-24b.

Şerefiyye'deki üslubuna yakındır.²³ Beş makâleden oluşan eserin birinci bölümünde Ladikli, Şerefiyye'nin üçüncü ve dördüncü makâlesinde ele alınan, tel bölünmeleri, aralıkların toplanması, çıkarılması, uyumlu ve uyumsuz aralıklar ve makamların tasnifi konularına yer vermiştir. Bu bölümün son makalesinde makamların zamana ve kişilerin özelliklerine göre etkilerine yer vermiştir.²⁴ İkinci bölümde îka' konusunu anlatan Ladikli, ses sistemi ile ilgili olarak, mûsikînin matematiksel esasları ve ses fiziği konularına geniş yer vermesi bakımından Safiyyüddîn'e benzer. Bu arada Fârâbî ve İbn Sînâ'dan yaptığı alıntılarını hatırlatmak gerekir. Büyük ölçüde bu üç kaynaktan istifade ettiği içindir ki eserinde astrolojik unsurlara itibar etmemiştir. Ancak hangi makamın, günün hangi zamanına uygun geldiğine yer vermesi eserin farklı bir özelliğidir.

Safiyyüddîn'i en esaslı bir şekilde takip eden ve onun *Kitâbu'l-Edvâr*'ını şerheden müellif, **Abdülkadir Merâgî**'dir (ö. 1435). Merâgî *Makâsıdul-Elhan*²⁵ adlı eserini Fârâbî, İbn Sînâ ve özellikle Safiyyüddîn'den yaptığı alıntılarla yazmıştır. Özellikle "*Edvâr Sahibi*" "*Şerefiyye Sahibi*" ifadeleri ile Safiyyüddîn'e sık sık göndermeler yapmış, Farsça yazdığı eserinde, alıntılarını Arapça orijinali ile vermiştir.²⁶ Merâgî, eserini, mukaddime ve hatime dışında in iki bap olarak tertip etmiştir. Bu on iki bap içerisinde ele alıp işlediği konular –on ikinci bapta bazı bölümler hariç- tamamıyla sesin fiziksel özellikleri ve ses sistemi ile ilgilidir. Bu yönüyle Safiyyüddîn'in eserlerindeki takip ettiği metoda çok yakındır. Nitekim sık sık Safiyyüddîn'in ismini anması bunun açık delilidir. Merâgî, onuncu bapta on iki makamın ne tür duygulara hitap ettiğini belirtmiş,²⁷ On ikinci bapta da hanendelik konusunda bilgiler vermiştir.²⁸ Ayrıca Merâgî, Safiyyüddîn'den farklı olarak Hâtîme'de sazlarla ilgili açıklamalar yapmış, mûsikî ilminde önde gelen isimleri zikretmiş²⁹ ve mûsikî meclislerinde uyulması gereken kurallarla ilgili bilgiler vermiştir.³⁰ Mûsikî ilminde önde gelen isimleri sayarken Hz. Adem, Hz. Şit ve Hz. Musa Peygamberlerin mûsikî ile ilişkilerini söyledikten sonra Aristo'dan başlayarak saydığı mûsikî önderleri arasında Safiyyüddîn'i ilim ve amel sahibi olarak övgüyle anar ve meşhur dört öğrencisinin (Şemseddin Sühreverdî, Ali Sitâî, Hasan Zamir, Hüsâmeddin Kutluğboğa) isimlerini zikreder.³¹

²³ Krş, Fazlı Arslan, *Safiyyüddîn-i Urmevî ve Şerefiyye Risâlesi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2007, s. 265-272.

²⁴ el-Lâdikî, *er-Risâletü'l-Fethiyye*, vr. 24b-102a. Bu konuya Safiyyüddîn, kısaca "nağmelerin etkileri" başlığı altında *Edvâr*'ında yer vermiştir. (Safiyyüddîn, *Edvâr*, vr. 33b) Eserlerinde bütünüyle ses sistemini inceleyen Ladikli, Merâgî gibi müelliflerin, makamların etkilerine de yer vermeleri Safiyyüddîn'in *Edvâr*'ındaki bu üslubun devamı gibi görünmektedir. Nitekim Safiyyüddîn'in, ses sistemi dışında eserinde yer verdiği tek konu, nağmelerin etkileridir. (*Edvâr*, XIV. Fasil)

²⁵ Abdülkadir Merâgî, *Mekâsıdü'l-Elhân*, Milli Kütüphane, Yz. A 5238/1.

²⁶ Elimizdeki yazmada nakledilen bölümler hareketlendirilmiştir.

²⁷ Bkz. Merâgî, vr. 84b-85a.

²⁸ Merâgî, vr. 90b.

²⁹ Merâgî, vr. 95b-98a.

³⁰ Merâgî, vr. 98a-99b.

³¹ Merâgî, vr. 97b

Merâgî ses sistemine yönelik konulara en fazla yer veren ve Safiyyüddîn'in ilmî üslubunu takip eden yazarlardan birisidir. Safiyyüddîn'e olan ilmi yakınlığı, onun *Kitâbu'l-Edvâr*'ını şerh etmesi³² ve *Câmiu'l-Elhân, Mekâsıdu'l-Elhân* 'ında Safiyyüddîn'in eserlerinde geçen birçok kavramı aynen nakletmesinden anlaşılabilir. Onun yolundan gitmesi, doğal olarak eserlerinde mûsikînin matematiksel ve fiziksel esaslarına ağırlık vermesini ve astrolojik unsurlara itibar etmemesini sağlamıştır.

Fethullah Şîrvânî'ye (ö. 1486) gelince, o da büyük ölçüde Safiyyüddîn'in eserlerinden istifade etmiştir. *Mecelletün fi'l-Mûsikâ* adlı eserinde referans olarak Safiyyüddîn'in adını vermesinin yanında eserin üslup ve metodunda bu benzerliği görmekteyiz. Şîrvânî, adı geçen eserinde, büyük ölçüde ses sistemi ile ilgili konulara yer vermiştir. Eseri, bir mukaddime ve iki bölüm olarak tertip etmiştir. Mukaddime'de, mûsikînin tanımı, mûsikî ilminin esasları, nağme, lahn, musikâr terimlerinin anlamları, mûsikînin konusu, matematik ilimleri arasındaki yeri gibi konuları işler. Mukaddime ayrıca dörtlü, beşli, sekizli ve sekizliden büyük aralıklar ve oranlarına yer verir.³³ Sesin fiziksel özellikleri yani sesin meydana gelişi, tizlik ve pestlik sebepleri, uyum uyumsuzluk konusu ile birinci makâleye başlar ve bu makâlede tel bölünmeleri, aralıkların toplanması, çıkarılması, ikiye bölünmesi ve iki katının alınması, uyumsuzluk sebepleri, dörtlü ve beşliler ve makam dizilerine yer verir. Bu makâlede ayrıca, makamların insan ruhu üzerindeki tesirleri, icra edileceği vakitler ve beste güfte uyumuna yer verir.³⁴ Eserin ikinci bölümünde îkâ' konusunu ele alır.³⁵ Şîrvânî'nin, makamların icra edileceği vakitler, bazı makamlar hususundaki ihtilaflar, makamların bazı bölgelerdeki değişik isimleri gibi konulara yer vermesi Safiyyüddîn'in üslubu değildir.

Kutbuddin-i Şîrâzî'ye (ö. 1311) nispet edilen *Anonim* bir yazma³⁶ büyük ölçüde Safiyyüddîn'in yazdıkları doğrultusunda tertip edilmiştir. Bu yazmada zaman zaman "Sâhib-i Edvâr" nitelemesi ile Safiyyüddîn'e göndermeler yapılıyor ve konu anlatımlarında Safiyyüddîn'in, *Edvâr* ve *Şerefiyye*'sindeki tertip dikkat çekiyor. Eserin, astrolojik unsurlardan uzak bir şekilde tamamen mûsikînin matematiksel ve fiziksel esaslarını ele aldığı görülmektedir. Başlangıçta, birçok müzik yazmasında olduğu gibi mûsikînin temeli, mûsikînin mevzuu³⁷, nağmenin tanımı,

³² M. Cihat Can, *XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatı (Ses sistemi)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2001, s. 25.

³³ Bayram, Akdoğan, *Fethullah Şîrvânî ve Mecelletün fi'l-Mûsikâ Adlı Eserinin XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatındaki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996, s. 190-203.

³⁴ Akdoğan, s. 203-233.

³⁵ Akdoğan, s. 233-260.

³⁶ Milli Kütüphane A 5238, 102b-135a. (Vr. 102b'de Kitabın Şîrâzî'ye nisbet edildiği yazılıdır. Ancak bu Risâlenin, büyük ölçüde, eş-Şîrâzî'den yararlanılarak yazıldığı söylenebilir. Bu sebeple anonim bir yazma olarak tanımlamayı uygun bulduk. Şîrâzî'nin Dürretü't-Tâc adlı ansiklopedik eserinin dördüncü bölümü mûsikî ilmine ayrılmış ve büyük ölçüde Şerefiyye'den yararlanılarak yazılmıştır. Bkz. Reza Pourjavady, Sabine Schmidtke, "Qutb al-Dîn al-Shirâzî's and Durrat al-Taj and its Sources" *Journal Asiatique*, Tome, 292, 2004, s. 313.

³⁷ Anonim, Milli Kütüphane A 5238, vr. 103b.

uyum-uyumsuzluk, tizlik ve pestlik sebepleri, sayıların birbirlerine oranları gibi konular yer almaktadır.³⁸ Sayıların birbirlerine oranları *Şerefiyye*'deki gibi işlenmiştir.³⁹ Daha sonra tel bölünmeleri, on yedi perdenin tel üzerinde tespiti *Edvâr*'daki gibidir.⁴⁰ Devamında aralıkların toplanması ve çıkarılması, uyumlu ve uyumsuz aralıklar, cinsler ve bunların uyumlu ve uyumsuzları *Şerefiyye*'deki gibidir.⁴¹ Dörtlü ve beşlilerle makam dizilerinin tertibi "Sahib-i Edvâr" olarak gönderme yapılarak işlenmiş ve *Edvâr*'daki gibi makam dizileri dairelerle gösterilmiştir. Dizilerdeki ortak sesler, farklı akort düzenleri *Şerefiyye*'de ele alındığı gibidir.⁴² Makam dizileri *Edvâr* ve *Şerefiyye*'deki tertibe uygun olarak cetvellerle gösterilmiştir.⁴³ Arkasından *îkâ'* konusu ele alınmıştır.⁴⁴ *Îkâ'* daireleri ve nağmeler arasındaki geçiş (intikal) konusu *Şerefiyye*'deki kavramlarla işlenmiştir.⁴⁵ Kitabın sonunda Safiyyüddîn'in *Edvâr*'ındaki Nevruz bestenin de ilk beyti aynen yer almaktadır.⁴⁶ Bütün konularda Safiyyüddîn'den yararlanılmış, adeta kitap Safiyyüddîn'in *Edvâr* ve *Şerefiyye*'sinden derlenmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'e sunulan *Anonim* bir yazma,⁴⁷ XV. yüzyılda ses sistemine ağırlık veren yazma eserlere başka bir örnektir. Yazma baştan sona Safiyyüddîn'in ve kitaplarının ismini zikretmekte ve Merâgî'de olduğu gibi alıntılar *Edvâr* ve *Şerefiyye*'den aynen yapılmaktadır. Neredeyse her sayfada *Şerefiyye*'den alıntılar yapılmıştır.

Giriş bölümünde aritmetik, geometrik ve armonik aralıkların⁴⁸ anlatıldığı eserin birinci bölümünün ilk makâlesinde sesin fiziksel özellikleri ile ilgili konulara yer verilir. Fârâbî, İbn Sînâ ve Safiyyüddîn'e sıkça göndermeler yapılır. Defalarca Safiyyüddîn ve *Şerefiyye*'nin ismi zikredilir ve *Şerefiyye*'den uzun bölümler halinde alıntılar yapılır.⁴⁹ İkinci makâlede bir tel üzerinde on yedi perdenin tespiti Safiyyüddîn'den aynen alınmıştır. Bu konuda bütün yazmalar Safiyyüddîn'i kaynak göstermişlerdir. Nitekim on yedi perdeli dizi Safiyyüddîn'in eseridir ve bu diziyi sistemleştiren kuramcı odur. Bu yazmada da konu *Edvâr*'dan olduğu gibi nakledilmiştir.⁵⁰ Üçüncü makâle, aralık teriminin tanımı ile başlar, uyumlu ve uyumsuz aralıklar anlatılır. Lahnî aralıkların sınıflandırılması *Şerefiyye*'den yapılan alıntılar-

³⁸ Anonim, Milli Kütüphane A 5238, vr. 103b-104b.

³⁹ Arslan, *Safiyyüddîn*, s. 276-278.

⁴⁰ Anonim, Milli Kütüphane A 5238, vr. 105b. Krş. Safiyyüddîn, *Kitâbu'l-Edvâr*, vr. 3a-4a.

⁴¹ Anonim, Milli Kütüphane A 5238, vr. 109a-b. Krş. Arslan, *Safiyyüddîn*, s. 284 vd.

⁴² Anonim, Milli Kütüphane A 5238, vr. 117b-121b. Krş. Arslan, *Safiyyüddîn*, s. 332, 368.

⁴³ Anonim, Milli Kütüphane A 5238, vr. 123a-125b.

⁴⁴ Anonim, Milli Kütüphane A 5238, vr. 126a.

⁴⁵ Anonim, Milli Kütüphane A 5238, vr. 132b-133a.

⁴⁶ Anonim, Milli Kütüphane A 5238, vr. 135a. Krş. *Kitâbu'l-Edvâr*, vr. 34b.

⁴⁷ d'Erlanger, Baron Rodolphe, "Traité Anonyme Dedie au Sultan Osmanli Muhammed II", *La Musique Arabe*, Paris, 1939, III, 1-255.

⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. Can, s. 105-107.

⁴⁹ Traité Anonyme, s. 17-27.

⁵⁰ Traité Anonyme, s. 27-33.

la işlenir.⁵¹ Dördüncü makâle aralıkların toplanması, çıkarılması konusuna ayrılmıştır.⁵² Beşinci makâle, İbn Sînâ ve Safiyyüddîn'in cins tanımları ile başlar ve dörtlü cinsler, bütün isimlendirmelere riayet edilerek *Şerefiyye* 'deki gibi tasnif edilir.⁵³ Altıncı makâlede de cinslerle iki oktavlık dizilerin tertibi konusu ele alınmıştır. Aynı makâlenin sonunda da on beş nağme, on dört aralıktan oluşan ve tam cem' olarak adlandırılan iki oktavlık dizi eski Grek müziği kaynaklarında olduğu gibi⁵⁴ yer alır.⁵⁵ İki oktavlık "büyük mükemmel sistem" olarak adlandırılan bu dizi İslam dünyasında yazılan hemen bütün müzik yazmalarında aynı isimlerle yer almıştır. Yedinci makâlede tanini, mücennep ve bakiyye aralıklarının uyumsuz tertibi anlatılır. Sekizinci makâle beşli cinslere, dokuzuncu makâle makam dizilerine, onuncu makâle altı âvâze ve dizilerine, on birinci makâle yirmi dört şube ve dizilerine ayrılmıştır. On ikinci makâlede, makam, âvâze ve şubelerin etkilerine değinilir ki bu Safiyyüddîn 'in *Edvâr* 'ından mülhemdir. Birinci bölümün hâtimesi nağmelerde intikal konusu ile ilgilidir.⁵⁶ Anonim'in ikinci bölümünde ikâ' konusu ve son bölümünde ameli mûsikî bilgileri yer alır.⁵⁷ Eser ayrıca Safiyyüddîn zamanında olmayan daha sonra ortaya çıkan makam ve usûllere yer vermektedir.

4. Efsane Safiyyüddîn

Kendisine daha ziyade efsanevi bir kişilik olarak yer veren müzik kaynaklarında ise Safiyyüddîn genel olarak birtakım hikâyelerin konusudur. Meşhur deve hikâyesi bunlardan biridir. Bu hikâye özellikle Türkçe müzik yazmalarında yer almaktadır.

Kitab-ı Edvâr: Ruhperver, adlı eserde olay şöyle nakledilmektedir: “Kaçan Abdülmümin Sûfiddin⁵⁸ Mısır şehrine geldi. Hub-nefes ve hoş-tab' idi ve ilm-i mûsikîde kamil idi. Bir kimse hub-âvâz olmasa bari usulü berk olmak gerekdir ki işiden andan haz ala. Abdülmüminin bu kemaliyle ağız açub bu ilme başladı. Mısır âlimleri anın üzerine cem' oldular. Didiler ki “bu ilm küfrdür, bî-fâidedür ve bid'atdır” didiler. Bu bahis Mısır sultanı önünde oldu. Sûfiddin eydür ki “kırk gün bir deveyi susuz koyun, kırk gün tamam olucak ben bu ilmin hâssiyetin size i'lâm ideyin” didi. Kırk gün tamam oldu, cem' Mısır halkı sultan katına cem' oldular. Deveyi zencir getürdiler, bir gümüş leğen içine su koydular. Deve suyu gördü hamle kıldı. Hâce Abdülmüminin dahi el ele urup hoş elhâniyle serağâz idüüb zengülede bir peşrev söyledi, deve işitdi, suyu unutdu, Hâce bakup hayran oldu. Hâce sâkin oldu, deve yine hamle kıldı, Hâce yine başladı. Muhassal-ı kelâm kerrât ile san'at gösterdi, halk âlem dahi hayrân mest oldular. İlâ hâze'l-ân bu ilm böyle kaldı. Ve

⁵¹ Traité Anonyme, s. 34-47.

⁵² Traité Anonyme, s. 47-51.

⁵³ Traité Anonyme, s. 51-76.

⁵⁴ Bkz. C. Can, s. 41, 65.

⁵⁵ Traité Anonyme, s. 76-91.

⁵⁶ Traité Anonyme, s. 92-153.

⁵⁷ Traité Anonyme, s. 154-255.

⁵⁸ Safiyyüddîn Urmevî kastedilmektedir.

bundan sonra terkipleri söyleyelim, ne neden hâsıl olmuşdur”.⁵⁹ Susuz bırakılan bir devenin Safiyyüddîn tarafından yapılan müzikle sudan vazgeçirilmesi, müzik biliminin ne kadar şerefli olduğunu anlatmak amacına yöneliktir.

Yûsuf bin Nizâmeddin Kırşehrî, en eski Türkçe eserlerden biri olan *Risâle-i Mûsikî* (1410) adlı çalışmasında Safiyyüddîn’i şu ifadelerle anlatır:

“*Ve Safiyyüddîn Abdülmümin, cemîi ulûmu nihayetine ermişti. Ve bu ilm-i mûsikîde dahi begayet sâhib-i kemalidi ve bu ilmi ol ihya eyledi ve bu fende bolca tasnifler eyledi ve Edvârda bünyad ondan oldu. Üçyüze yakın nevbet-i müretteb düzmüş idi. Hiçbir üstad ondan çok tasnif düzmemiş idi. Ve ol üçyüz nevbetin dahi yüz ellisi zahir olmuştur. Ve on iki buruçtan on iki makam tasnif eyledi. Ve yedi yıldızdan yedi âvâze aldı. Dokuz felektan dokuz türlü darb ve usul peyda eyledi. Ve her makamın aslını âvâzeden fark eyledi. Gördü ki dört nevdür. Bu dört nevi dört anasıra mukabil eyledi...*”⁶⁰ Böylece devam eden beş sayfa⁶¹ Safiyyüddîn’i tanımlar, onun mûsikî ilminde yaptıklarını anlatır. Ruhperver’de geçen deve hikâyesi, bu eserde benzer ifadelerle yer alır. Birkaç farkla ki Kırşehrî’de olay Bağdat’ta geçer. Safiyyüddîn sultanın huzuruna, Bağdatlı alimlerin mûsikî ilminin haram olduğunu söyleyip onu yasaklatmak istemeleri üzerine varır. Kullanılan leğenin niteliği Kırşehrî’de belirtilmez.⁶²

Burada Safiyyüddîn ile ilgili olarak rivayet edilen astrolojik açıklamalar, onun *Edvâr* ve *Şerefiyye*’sinde görülmediği için Kırşehrî’nin bu ifadelerini, Safiyyüddîn’in ismini anarak kendi yazarlığını sağlamlaştırma gayreti çerçevesinde düşünmek mümkündür. Nitekim Kırşehrî kendi Risâlesinde Safiyyüddîn’in *Edvâr* ve *Şerefiyye*’sinde yer alan ses sistemi ile ilgili konulara girmez. Kırşehrî, eserinin girişinde genişçe yer verdiği Safiyyüddîn’i, neredeyse metnin her sayfasında çizdiği dairelerle makam ve usulleri anlatırken zaman zaman yine hikâyelere konu eder. Anlattığı bir hikâyeye göre; Ebu Ali Sînâ, devamlı olarak “*Alemde hiçbir ilim var mıdır ki ben anı bilmezem.*” der ve Safiyyüddîn Abdülmümin bunu işiterek Bağdat şehrinde yetiştirdiği altı öğrencisini Mısır şehrine gönderir. Tabir caizse bu öğrencileri ile ona haddinin bildirmek niyetindedir. Bu öğrenciler gider ve Ebu Ali Sînâ’yı bulurlar, bir nevbet-i mürettebe başlarlar ki Ebu Ali Sînâ hayran kalır, bir başka nevbete geçerler Ebu Ali Sînâ bu fenni gayet beğenir ve bu ilimle meşgul olmaya başlar. Birçok şeyi öğrenir ancak özellikle usûl konusunda zorlanır ve pes eder.⁶³ Bütün ilimleri tahsil ettikten sonra mûsikî ilmini öğrenmeye başlayınca pes eden kişi olarak zikredilen isim İbn Sînâ’dır. Bu rivayetteki Ebu Ali Sînâ’nın, İbn Sînâ’dan başkası olma ihtimali yoktur. Nitekim başka yazmalarda İbn Sînâ olarak geçmektedir. İbn Sînâ da 1037 yılında vefat ettiğine göre Kırşehrî’nin yaptığı, yine

⁵⁹ Süreyya Agayeva, Recep Uslu, “Kitab-ı Edvâr: Ruhperver”, *Müzik ve Bilim*, sayı. 2, Eylül 2004. (http://www.muzikbilim.com/3m_2004/agayeva_s.html).

⁶⁰ Yusuf b. Nizâmeddin Kırşehrî, *Risâle-i Mûsikî*, Biblioteque Nationale, Suppl, Turc. 1424, vr. 4a-4b.

⁶¹ Vr. 4a-6b.

⁶² Kırşehrî, vr. 5a-6a.

⁶³ Kırşehrî, vr. 26a-b

efsanevi anlatımlarla kitabını süslemek olmaktadır. Benzer bir anlatım Kadızâde Tirevî'nin *Mûsikî Risâlesi*'nde geçmektedir. Kadızâde, Fârâbî ve İbn Sînâ'yı Mısır halifesinin huzuruna getirmektedir.⁶⁴ Bu müelliflerin yaşadığı tarih ve yer dikkate alınmadan yapılan bu anlatımların tek sebebinin, tarihi şahsiyetlerin adlarıyla ilgi kurarak kitabı ve konuyu yüceltme eğilimi olduğu söylenebilir.

Seydî, *El-Matla'* (1504) adlı eserinde, âvâze ve eġânînin ruhani olduklarını söyleyerek, mûsikînin aslının bu ruhani âvâzeler olduğunu belirtir. Safiyyüddîn, sahip olduğu riyâzât sayesinde o âvâzeleri işitmiş ve âvâzelerin fikrine hayran kalmış birisidir.⁶⁵ Bu ifadelerle Safiyyüddîn'in sıradan bir ilim adamında olmayan ruhani bir güce sahip olduğu vurgulanıyor. Aynı şekilde deve hikâyesi *el-Matla'* da da yer alır. Burada deveden sonra kuşlardan da bülbül getirilmiş ve yapılan müziğin etkisinden o da düşüp ölmüş.⁶⁶ Bu hikâyelerde de Seydî'nin diğer kaynaklardan farkı, o ortamda yapılan müziği kimin yaptığını belirtmemesidir. İbn Sînâ ile ilgili hikâye *el-Matla'* da da yer almaktadır. Ancak burada Safiyyüddîn'in öğrencileri Ebu Ali Sina'ya darbla ilgili içinden çıkamadıkları bir konuyu sormak üzere giderler. O da hayret eder, bu sorunu çözmekte aciz kalır ve mûsikî ilminin zor bir ilim olduğunu fark eder.⁶⁷

Seydî, bu hikâyeleri naklederken Safiyyüddîn'in mûsikî ilmini, ilm-i hikmet, ilm-i hey'et, ilm-i nücûm ve ilm-i tıptan istihraç ettiğini ve bunu muzhir-i esrar (sırları ortaya çıkaran) olarak nitelendirdiğini nakleder.⁶⁸ Safiyyüddîn'in mûsikîyi geleneğe bağlı olarak riyâzî ilimlerin bir dalı olarak saydığında şüphe yoktur. *Edvâr ve Şerefiyye*'sinde mûsikî ile matematiğin nasıl iç içe geçtiği çok açık. Ancak adı geçen kitaplarda mûsikînin ilm-i nücûm ve ilm-i tıpla ilişkisine işaret edecek bir delil bulunmamaktadır.

Abdülbâki Nâsır Dede (ö. 1821), 1794'de yazarak zamanın padişahı III. Selim'e sunduğu *Tedkîk ü Tahkîk* adlı eserinde, Safiyyüddîn'in ismini çok az zikretmiştir. Kitabının girişinde Safiyyüddîn'i, -Aristo ve Fârâbî ile birlikte-, Pythagoras'ın icat ettiği mûsikî ilmini, riyâzî ilimlere vukûfiyeti ile geçmiş bilgileri değerlendiren bir kişi olarak anar.⁶⁹

Hâşim Bey, (ö. 1868) *Mecmûa*'sında, Yegâh makamının tarifini yaptıktan sonra *Pythagoras*'ın mûsikî ilmindeki maharetini, on iki makam, dört şube ve yirmi dört terkip icad ettiğini ve Fârâbî ve İbn Sînâ'nın bunlara eklemeler yaptığını belirtir. Bu on iki makam, dört şube ve yirmi dört terkipin isimlerini belirtir ve bunları

⁶⁴ M. Nuri Uygun, Kadızâde Tirevî ve Mûsikî Risâlesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1990. s. 26; Neşe Can, "Osmanlı Dönemi Türkçe Müzik Yazmalarında Ünlü Türk Bilgini Fârâbî", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2 (2004), s. 211.

⁶⁵ Mithat Arısoy, *Seydî'nin, el-Matla' Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1988. s. 20.

⁶⁶ Arısoy, *El-Matla'*, s. 21.

⁶⁷ Arısoy, *El-Matla'*, s. 82-83.

⁶⁸ Arısoy, *El-Matla'*, s. 22.

⁶⁹ Nâsır Abdülbâki Dede, *Tedkîk u Tahkîk*, Nafiz Paşa Yazmaları, no. 1242/1-2, vr. 3a-b.

benimseyenler içinde Safiyyüddîn'i de sayar.⁷⁰ Meşhur deve hikâyesine Hâşim Bey de kitabında yer verir. Ancak Safiyyüddîn, deveyi aç susuz bırakıp getirmelerini istemeden önce, Bağdatlı alimlerin mûsikî ilmini haram sayıp yasaklatmak istemelerine karşı zamanın halifesi karşısında önce *Kitâbu'l-Eğânî*'den, İmam Malik'ten ve Ebu Hanife'den deliller getirerek mûsikî icrasının haram olmadığını savunur.⁷¹ Son olarak bir deve getirtmelerini ister. Bu olayın arkasından "*Şeyh Safiyyüddîn Abdülmümin hazretlerine ziyadesiyle tevkîr ve ihtiram edüp özür talep eylerler.*" Bunun üzerine halkı mûsikî ilmine teşvik ederler.⁷²

Safiyyüddîn'e hem kuramcı, hem de efsane kişi olarak eserinde yer veren yazar **Hızır b. Abdullah**'tır. Bu sebeple bu yazarı ve eserini en sonda zikretmeyi uygun bulduk. Hızır b. Abdullah, Sultan II. Murat'ın isteği üzerine yazdığı *Kitâbü'l-Edvâr*'nda genel olarak mûsikî-astroloji ilişkisi ile ilgili bölümlerde Safiyyüddîn'in ismini zikretmemiştir. Kitabında, "Der beyanı asl-ı ilm-i mûsikî" başlıklı bölümden başlayarak Safiyyüddîn'den büyük ölçüde yararlanmış ancak ismini çok sık anmamıştır. Kırşehir'deki gibi astrolojik unsurlara yer verse de⁷³ müzik nazariyatı konusunda Safiyyüddîn'den daha fazla yararlandığı açıktır.

Hızır b. Abdullah ses teorisi (akustik) ile ilgili konuların anlatımından Safiyyüddîn'den faydalandığı açıkça görülür.⁷⁴ Daha sonraki bölümlerde ise; Makamların açıklandığı bölüme başlarken Abdülmümin'i bu konuda *emir, ferman sahibi* olarak nitelendirir ve bu konudaki ilk kaynağın Safiyyüddîn olduğunu ifade eder.⁷⁵

Mûsikî ilminin azametini anlatırken Fârâbî'nin mûsikî ilminde altmış mücellet tasnif ettiğini ondan sonra İbn Sînâ'nın uzunca bir kitap yazdığını ve bu kitabı şerh etmenin insan kudretini aşacağını söyler. Ardından İbn Sînâ'yı Safiyyüddîn'e kadar kimsenin aşamadığını, ondan sonra üstad Safiyyüddîn'in bu ilimde çok gayretler sarfettiğini, *Şerefiyye* adında muhtasar ve faydalı bir kitap telif ettiğini ve bu kitabın meşhur bir edvâr olduğunu anlatır.⁷⁶ Başka ifadelerinde de Safiyyüddîn'i "*Ol üstadların cümlesinden üstad Safiyyüddîn Abdülmümin*"⁷⁷ "*Üstadü'l-mütekaddimîn ve müteahhirîn*"⁷⁸ olarak nitelendirir.

⁷⁰ *Hâşim Bey Mecmûası*, İstanbul 1280/1863, s. 44.

⁷¹ Bu anekdot bize Safiyyüddîn'in fıkıhçı yönünü hatırlatmaktadır. Bu yönüne Hâşim Bey'de rastlıyoruz. Safiyyüddîn, Mustansırıyye Medresesine fıkıh bölümü öğrencisi olarak girer. Diğer ilimlerle münasebeti daha sonraki zamanlarda olur. Bkz. Nâcî Marûf, *Tarîhu Ulemâi'l-Mustansırıyye*, I, 166.

⁷² *Hâşim Bey Mecmûası*, İstanbul 1280/1863, s. 48-49.

⁷³ Örnek olarak yukarıdaki Ebu Ali Sînâ örneğini verebiliriz. Bu hikâye her iki eserde de tamamen aynı ifadelerle yer almaktadır. Bkz. Hızır b. Abdullah, *Kitâbu'l-Edvâr*, Revan Köşkü Yazmaları, no: 1728, vr. 79b.

⁷⁴ Hızır b. Abdullah, vr. 27a-31b. Krş, Arslan, *Safiyyüddîn*, s. 265 vd.

⁷⁵ Hızır b. Abdullah, vr. 63b.

⁷⁶ Hızır b. Abdullah, vr. 84a-b.

⁷⁷ Hızır b. Abdullah, vr. 85-b.

⁷⁸ Hızır b. Abdullah, vr. 106b.

Hızır b. Abdullah gökyüzündeki düzen ile müzik dizileri ve perdeleri arasındaki ilişki konusuna da birçok müzik yazmasında olduğu gibi yer vermiştir. Popescu, bunun gibi birbiri ardına sıralanan birçok gereksiz bilginin, kitabın başarısına gölge düşürdüğünü iddia etmektedir.⁷⁹ Nitekim Hızır b. Abdullah, şu rivayette olduğu gibi kitap için ne kadar gerekli olduğu tartışılabilir anlatımlara yer verir: “Nitekim Safiyyüddîn Abdülmümin ve Ali İbn Ebu Sînâ’dan eyle naklolmuştur dahi derler ki göklerde her bir kişinin bir sitaresi vardır. Bir âvâze işitse de yıldızı yıldızına muvafık olsa ol âvâzeden mültetz olur. (lezzet alır).”⁸⁰ Bu bilgiler, bahsettiği müelliflerin eserlerinde olmadığı gibi aslında kendisi de daha önce hangi nağmenin kulağa hoş geleceğini incelemiş ve uyum ve uyumsuzluk konularını ele almıştır. Ayrıca Safiyyüddîn’in -kendi ifadesiyle- faydalı olan *Şerefiyye*’sinde kulağa hoş gelen sesler, uyumlu uyumsuz aralıklar bütün detayları ile anlatılmaktadır. Bütün bunlar göstermektedir ki Hızır b. Abdullah, yaşadığı asrın geleneğine uymaktan kaçınmamış ve yukarıdaki konulara kitabında yer vermiştir.

5. Sonuç

Müzik yazmaları incelendiği zaman görülmektedir ki Safiyyüddîn, bazıları için bir müzik teorisyeni bazıları için de bir efsanedir. Eserleri, birçok yazar için ses fiziği ve mûsikînin matematiksel esasları açısından yegane kaynak olan Safiyyüddîn, bazı yazarlar tarafından kitaplarını süslemek için hikâyelerinde kullandığı bir ögedir. Bu yazarlar kitaplarında ses fiziği ve mûsikînin matematiksel esaslarına girmemişler doğal olarak da Safiyyüddîn’in kuramcılığına değinmemişlerdir. Ancak, Ladikli, Merâgî, Şirvânî gibi müellifler tamamen Safiyyüddîn’den yararlanmışlar ve onun müzik teorisini açıklamış ve yorumlamışlardır.

Efsane Safiyyüddîn’i özellikle Türkçe müzik yazmalarında görmekteyiz. Bu yazmalar, müziğin teorisinden daha çok makamları tarif eder, makamların astroloji ile ilişkisine, değişik vakitlere, insan tenleri, ırklarına göre etkilerine değinirler. Çeşitli hikâyelerle müziğin gerekliliğini anlatırlar. Çalgılar hakkında bilgiler verirler. Kırşehrî, Seydî, Hâşim Bey, Abdülbaki Nâsır Dede gibi yazarları, bu türden eser verenler arasında sayabiliriz. Bu yazarların, metinlerinde Fârâbî, İbn Sînâ ve Safiyyüddîn’in adlarını anıp sürekli olarak yargılarını bu yazarların kuramsal ilkelerine dayandırmaya çalışmaları, Popescu’nun ifadesiyle “uygulamaya yönelik nitelikteki kendi fikirlerine geçerlilik kazandırmak” içindir.⁸¹ Süreyya Agayeva’ya göre de bu tür edvâr yazarları, Fârâbî, İbn Sînâ ve Safiyyüddîn’in eserlerini bilip okuduklarını, kendilerinin de, en azından müzik ilminde, onlara yakın üstat olduklarını ima etmeğe çalışmaktadırlar. Kendilerini kanıtlamak için uzak geçmişin sönmeyen yıldızlarının ışığından sanki faydalanmak istemişlerdir.⁸²

⁷⁹ Eugenia Popescu-Judet, *Türk Mûsikî Kültürünün Anlamları*, (Çev. Bülent Aksoy) Pan Yay. İstanbul, 1996, s. 77.

⁸⁰ Hızır b. Abdullah, vr. 103a.

⁸¹ Popescu-Judet, s.77.

⁸² Süreyya Agayeva, Recep Uslu, “Kitab-ı Edvâr: Ruhperver”, *Müzik ve Bilim*, sayı. 2, Eylül 2004. (http://www.muzikbilim.com/3m_2004/agayeva_s.html).

KAYNAKÇA

- Agayeva, Süreyya, Recep Uslu, “Kitab-ı Edvâr: Ruhperver”, *Müzik ve Bilim*, sayı. 2, Eylül 2004. (http://www.muzikbilim.com/3m_2004/agayeva_s.html).
- Akdoğan, Bayram, *Fethullah Şirvânî ve Mecelletün fi'l-Mûsikâ Adlı Eserinin XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyâtındaki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.
- Arısoy, Mithat, *Seydî'nin, el-Matla' Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1988.
- Arslan, Fazlı *Safiyüddîn-i Urmevi ve Şerefiye Risâlesi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2007.
-“Nasîruddin et-Tûsî ve Mûsikî Risâlesi”, *Dinî Araştırmalar*, sayı. 26, Ankara 2006.
- el-Azzâvî, Abbâs, *el-Mûsikâ'l-İrâkiyye fi'l-Ahdi'l-Moğol ve't-Türkmân*, Bağdat 1951.
-*Târihu'l-İrâk*, Bağdat 1935, c. I, (Hükûmetu'l-Moğol).
- el-Bekrî, Adil, *Safiyüddîn el-Urmevî, Müceddidü'l-Mûsika'l-Abbâsiyeti*, Bağdat, 1978.
- Can, M. Cihat, *XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatı (Ses sistemi)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2001.
- Can, Neşe, “Osmanlı Dönemi Türkçe Müzik Yazmalarında Ünlü Türk Bilgini Fârâbî”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2 (2004).
- Çakır, Ahmet, *Alişah b. Hacı Büke'nin Mukaddimetü'l-Usûl Adlı Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- d'Erlanger, Baron Rodolphe, “Traité Anonyme Dedie au Sultan Osmanli Muhammed II”, *La Musique Arabe*, Paris, 1939, III, 1-255.
- Farmer, Henry George, "Music", *The Legacy of Islam*, Oxford University Press, 1931.
-, "Safiy-ed-din", *İA*, İstanbul, 1967, c. X.
- Hâşim Bey Mecmûası*, İstanbul 1280/1863.
- Hızır b. Abdullah, *Kitâbu'l-Edvâr*, Revan Köşkü Yazmaları, no: 1728.
- Hondmir Herâtî, *Habîbu's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, Türk Tarih Kurumu Yazmaları, No:Y/538.
- İbnu'l-Fuvatî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed, (ö. 723h.) *Telhîsu Mecmai'l-Âdâb fi Mucemi'l-Elkâb*, (Thk. Mustafa Cevad), Dîmeşk, 1965, IV. cüz, III.

- İbnu't-Tıktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabatabâî, (ö. 709h.) *Kitâbu'l-Fahri fî'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Mısır, 1317.
- Kırşehrî, Yusuf b. Nizâmeddin, *Risâle-i Mûsikî*, Biblioteque Nationale, Suppl, Turc. 1424.
- el-Kutubî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, (ö. 764h.) *Fevâtu'l-Vefeyât*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), Mısır, 1951, c. II.
- el-Lâdikî, Muhammed b. Abdülhamid, *er-Risâletü'l-Fethiyye*, İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı, K. 23.
- Nâcî Marûf, *Tarîhu Ulemâi'l-Mustansiriyye*, Kâhire (t.y.) c. I.
- Merâgî, Abdülkadir, *Mekâsîdü'l-Elhân*, Milli Kütüphane, Yz. A 5238/1. Milli Kütüphane A 5238, 102b-135a.
- Nâsır Abdülbâkî Dede, *Tedkîk u Tahkîk*, Nafiz Paşa Yazmaları, no. 1242/1-2.
- Neubauer, E. "Safî al-Dîn al-Urmawî", *EI*, Leiden, 1995, c. X.
- Popescu-Judetz, Eugenia, *Türk Mûsikî Kültürünün Anlamları*, (Çev. Bülent Aksoy) Pan Yay. İstanbul, 1996.
- Pourjavady, Reza, Sabine Schmidtke, "Qutb al-Dîn al-Shirâzî's and Durrat al-Taj and its Sources" *Journal Asiatique*, Tome, 292, 2004.
- es-Safedî, Şihâbuddîn Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Beyrut 1993. cüz. XIX.
- Safiyüddîn Abdülmümin el-Urmevî, *Kitâbu'l-Edvâr*, Yale University, The Beineke Rare Book and Manuscript Library, Nr. S. 73.
-, *Kitâbu'l-Edvâr*, (Thk. Hâşim Muhammed er-Recep), Bağdat, 1980.
- el-Umerî, İbnu Fadlillah (ö. 749h.) *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, Frankfurt, 1998, c. X.
- Uygun, M. Nuri, *Kadızaade Tirevî ve Mûsikî Risâlesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1990.
-*Safiyüddîn Abdülmümin Urmevî ve Kitâbu'l-Edvâr'ı*, Kubbealtı, İstanbul 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984.

This document was created with Win2PDF available at <http://www.win2pdf.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.